

Samenvatting

van dissertatie Bartie Thijs, getiteld:

‘Mits.pp in context: constructievorming, expansie, reductie en betekenisontwikkeling’, verdediging 11 mei 2026, uitgave VU/LOT 713

Dit proefschrift gaat over de diachrone ontwikkeling van *mits* + onvoltooid deelwoord (*pp*) in verschillende contexten. Ik beschouw *mits* + *pp* als combinatie die in de loop van de tijd een constructie wordt in het Nederlands van de 16e en 17e eeuw. Een constructie is een vaste combinatie van een vorm (het complement van *mits* is een *pp*) en een specifieke betekenis (nl. de niet-causale). In deze constructie, die ik *mits.pp* noem, evolueert *mits* tot conditioneel voegwoord. Op grond van Daalder (2006) onderscheid ik in de *mits.pp*-constructie twee delen: P en Q. Een begeleidende omstandigheid, voorwaarde, middel etc., uitgedrukt door de *mits.pp*-frase, noem ik P, terwijl Q duidt op datgene waarmee P verband houdt, bijv. een wenselijkheid of doel, geïmpliceerd of uitgedrukt in een taaldeel links of rechts van de *mits.pp*-frase. Mijn *mits.pp*-onderzoek is kwalitatief van karakter. Ik verken ook kwantitatieve aspecten, maar die exploratie heeft alleen een illustrerende en ondersteunende, geen bewijzende rol. Ik maak slechts beperkt (driemaal) gebruik van toetsing van de betrouwbaarheid (§4.6).

In het eerste hoofdstuk geef ik enkele van de schaarse moderne voorbeelden van *mits* + *pp*, zoals: ([onder het verbod op kinderarbeid vallen geen] *werkzaamheden die noodzakelijk zijn voor het leren van een vak of beroep*) *mits niet plaatsvindend voor 7.00 uur en niet na 19.00 uur* (§1.2.1). Verrassend is de vondst in de literatuur van één 16e-eeuws voorkomen van *mits* + *pp* als context waarin *mits* geen causaal voorzetsel is maar voorwaardelijk voegwoord (§1.2.5). Een paar eerste observaties wekken de indruk dat *mits* + *pp*-gevallen variëren naar o.a. betekenis, ‘zwaarte’ en begrijpelijkheid (§1.3.3). Ik kies als analysemethode van *mits*-configuraties de aanpak van Daalder (2006, 2009), omdat deze inspireert tot toepassing op *mits* + *pp*-voorkomens (§1.2.2). Het theoretisch framework van Traugott & Trousdale (2016 [2013]) en andere vertegenwoordigers van grammaticale constructionalisering en grammaticalisering daagt me uit om de variatie in *mits* + *pp* diachroon te beschrijven (§1.4.1/2). De hoofdvraag is welke diachrone ontwikkeling de configuratie *mits.pp* in de periode 1450-1700 doormaakt (§1.5).

In het tweede hoofdstuk bestudeer ik de historisch-taalkundige literatuur van het Nederlands en de historische woordenboeken. Deze literatuur vermeldt slechts een handvol, onderling niet sterk variërende, voorbeelden van *mits* + *pp* tot 1700 (§2.9.2). De ruim 75 overige *mits*-citaten in de literatuur en woordenboeken heb ik samengebracht in een citatenbestand (§2.3), waaruit geen conclusies kunnen worden getrokken omdat dit bestand geen volgens algemene criteria opgebouwd corpus is (§2.3.4). Formulering van enkele indrukken staat dit bestand wel toe. De schrijfwijze van *mits* verschuift: *mids/mieds* (vroege Middeleeuwen) > *mids/mits* (late Middeleeuwen) > *mids/mids/mits* (late 16e eeuw) > *midts/mits* (vroege 17e e) > *mits* (17e eeuw en daarna). Als volgorde van P en Q vormt QP de meerderheid. Volgorde PQ komt ook voor, samengaan met een korte, oorzakelijke of temporeel-momentane *mits*-frase en met het hervattende *zo* (*zoo*, *so*, *soo*, *soe*). QPQ is te zien bij een korte door haakjes, komma’s of streepjes omgeven *mits*-frase. In de vroege Middeleeuwen zijn de oorzakelijke, motiverende en instrumentele betekenis niet altijd met zekerheid van elkaar te onderscheiden; de differentiatie binnen deze grote causale groep voltrekt zich pas later. Of de temporeel-momentane betekenis vanouds bij *mits* hoort, is niet bekend, maar de betekenis duikt in de 17e eeuw op bij *mits* (*dat*) als voegwoord(combinatie). Wél een oude betekenis, maar slechts sporadisch voorkomend is de comitatieve, waarin *mits* P de begeleiding van Q noemt (‘gepaard gaand met persoon > gepaard gaand met zaak van het hart’). Ik besluit in navolging van Daalder de comitatieve betekenis van *mits* aan te nemen in plaats van de additieve (‘benevens’) in de historische woordenboeken (§2.8.3). De temporeel-momentane en comitatieve betekenis begrijp ik als bijproduct van versmelting in de interpretatie van *mits* en *met/mit* (zie §2.8.1 en §2.8.2 voor het concept meervoudige *mits/mit/met* bronconstructie). In het citatenbestand blijkt *mits* als voorzetsel in juridische teksten vaak ‘op grond van’ te betekenen, in ridderromans ‘door de werking van’, in traktaten ‘door middel van’ en in enkele West-Vlaamse 13e- en 14e-eeuwse oorkonden ‘met uitzondering van’. In vrije (bijv. verhalende) teksten van literair geschoolde schrijvers is *mits* causaal voorzetsel, *mits dat* causale voegwoordcombinatie en *mits* zonder *dat* (zeldzaam) causaal voegwoord. De distributie van betekenissen van *mits* is dus in elk geval gedeeltelijk teksttypespecifiek. De locatieve betekenis van *mits* verdwijnt (§2.4), de uitzonderende betekenis na het begin van de 14e eeuw eveneens (§2.7). *Mits* blijft vanaf de 14e eeuw meervoudig-semantic, maar het aantal van acht kernbetekenissen van *mits* (§2.2.3) is gekrompen tot zes: de temporeel-momentane, oorzakelijke, motiverende, instrumentele, comitatieve (ex-additieve) en conditionele. Het complement van causaal en uitzonderend *mits* als voorzetsel is in de Middeleeuwse periode nominaal mét verbale elementen (§2.5.1, §2.7.1). *Mits(dat)* als voorwaardelijke voegwoordcombinatie komt een aantal malen voor met de conjunctivische vorm van een *Vf*, die, passend bij een voorwaarde, uitdrukt dat de

handeling van het predicaat nog niet uitgevoerd is. *Mits* als conditioneel voorzetsel komt slechts in één geval voor (§2.6.1). Ook zeldzaam is *mits* zonder *dat* als conditioneel voegwoord ter inleiding van een onderschikkend verbonden zin (§2.6.2). Ik kijk ook naar wat de literatuur zegt over *pp*-constructies als zodanig, dus zonder *mits*. De oorsprong van *pp*-constructies ligt in de gedachtegang van Van der Horst (2008) in een bepaling van gesteldheid in een zin zonder hypotaxis. De auteur stelt historische verwantschap en versmelting vast (in de interpretatie) van *pp*, infinitief en gerundium, en signaleert groei van het aantal argumenten van het *pp* in de loop van de 16e eeuw. Overdiep (1931-35) gaat uit van de eigen betekenis van de *pp*-constructie (*pp*-frase, *pp*-groep), nl. ‘bij-omstandigheid’, waaraan *mits* (of ander voegwoord) een specifieke betekenisnuance toevoegt (§2.9.1, §2.9.2).

Het derde hoofdstuk licht de totstandkoming toe van het voor diachroon onderzoek bestemde corpus *mits.pp*. De aanleg ervan vond tussen 2017 en 2021 plaats, in 2022 de eindredactie, ook van de annotatie van 300 fragmenten met *mits.pp* (§3.2). In papieren noch in digitale tekstbestanden kan de configuratie *mits.pp* automatisch gezocht worden. Alleen een voorlopige analyse van de relatie tussen een *mits.pp*-frase en implicatie Q kan uitwijzen of de configuratie in een tekstfragment aanwezig is (§3.2.6). Het proces van datacollectie is weer te geven als serie stappen en keuzes (§3.2.4, §3.2.5). Elk definitief geselecteerd fragment is afkomstig uit één van vijf grote bronverzamelingen met historisch Nederlands, is gecheckt op betrouwbaarheid, toegelicht, vertaald en geanalyseerd. Effect van het gebruik van de vijf grote bronverzamelingen is dat elke tijdsnede-collectie bronvariatie vertoont, wat de betrouwbaarheid van het corpus als geheel verhoogt (§3.3.2). Elk fragment is naar datering geplaatst in één van de tien tijdsneden waarin de periode 1450-1700 is verdeeld. Bij de selectie van de (gem.) 30 citaten voor een tijdsnede-collectie is een balans nagestreefd tussen de dimensies van variatie die ik verplicht stel: naar tijd, groep bronnen en teksttype (§3.3). Aanvullend fungeren nagestreefde aspecten van variatie: naar taal, sociale sfeer en regio (§3.4). Bij de uiteindelijke preparatie van het corpus voor analyse worden de tien tijdsneden gecomprimeerd tot vijf tijdseenheden (T1.2., T3.4. etc.) (§3.5).

In de beschrijving van de onderzoeksmethode, Hfd. 4, waarin constructionele veranderingen belangrijke aandachtspunten zijn zonder dat ze direct geoperationaliseerd worden, verbind ik de deelvragen (over constructievorming, expansie, reductie en betekenisontwikkeling (§4.2.1)) met enkele grotendeels op Traugott & Trousdale (2016 [2013]) gebaseerde principes van diachroon onderzoek van de constructie *mits.pp* (§4.1). Aan deze deelvragen relateer ik de gekozen variabelen en hun waardensets (§4.3, §4.4). Ook verantwoord ik de gegevensverwerking (§4.5). De principes in het kort: 1. diachrone verschuivingen van vorm, betekenis of een ander facet van een constructie voltrekken zich in kleine stappen (*micro-steps*); 2. diachroon onderzoek van de ontwikkeling van de constructie resulteert in een reconstructie met de status van hypothese, meestal geformuleerd in de vorm van een diachroon schema; 3. voor de onderzoeker is kennis van de oudste voorkomens van een combinatie of constructie van belang; 4. als keuze die bepalend is voor de corpusanalyse fungeren ten eerste de vaststelling in een *mits.pp*-fragment van begin en einde van de *mits.pp*-frase (uitdrukking van P, de begeleidende factor, conditie, middel etc.) en ten tweede de markering van de Q-frase als aanduiding van interpretatieve eenheid Q waarmee P verband houdt; 5. de corpusanalyse is een vorm van tertiaire contextualisering, die wordt toegepast op het resultaat van de gereconstrueerde primaire en secundaire contextualisering (§4.1). Als variabelen, afgeleid uit de deelvragen en voorzien van (aanzetten tot) waardensets, onderscheid ik: tekstsoort, volgorde P en Q, grammaticale aansluiting *mits.pp*-frase-matrixfrase, complexiteit en uitgebreidheid *mits.pp*-frase, categorie *pp* (+ aanvullend: argumenten *pp*, adjuncten, semantische rollen) en de semantische interpretatie van *mits* in *mits.pp*-gevallen (§4.3, §4.4). Eén van de waardensets is het ‘Categorie verbum *pp* in *mits.pp*-frase – Model vs 1’ (Tabel 4.2, §4.4), dat ontworpen is met behulp van een veelheid aan *pp*’s in *Compilatiecorpus* en *Nederlandsche historien*. Met dit model kunnen de in het corpus aanwezige *pp*’s die complement zijn van (een collocatie vormen met) *mits* geanalyseerd worden. Een eenvoudig middel tot gegevensverwerking dat ik geregeld hanteer, is een frequentietabel die de frequenties van waarden in de verschillende tijdseenheden weergeeft (§4.5.1). Een aantal termen en begrippen introduceer ik zelf: pragmatische context Q in *mits.pp*-gevallen als generalisering van Q in een collectie, ‘betekenissfeer’ voor de globale semantiek van *mits.pp*+arg., de ‘oprekking’ en verruiming van de syntactische capaciteit van de *mits.pp*-frase, een verruimd begrip collocationale expansie, en tenslotte stabilisering van *mits* + *pp* tot herkenbare, begrijpelijke en binnen een specifieke betekenisfeer te interpreteren *mits.pp*-frase als deel van mogelijke constructievorming. Tot zover Deel I, ‘Fundamenten’.

In Deel II neem ik de stabilisering van *mits* + *pp* tot *mits.pp*-frase onder de loop, plus expansie en reductie. Overigens: de verschijnselen die bijdragen aan stabilisering zijn op zichzelf ook effect van grammaticalisering ($mits_{PREP} > mits_{VOEGW}$). In Hfd. 5 bespreek ik de frequentieontwikkeling met het tijdverloop van waarden van de variabelen tekstsoort (§5.2), volgorde P en Q plus aansluiting *mits.pp*-frase – matrixfrase (§5.3) en uitgebreidheid van de *mits.pp*-frase (§5.4). De conclusie is dat de stabilisering van de combinatie *mits* + *pp* tot *mits.pp*-frase in 1600 voltooid is (§6.7.1.1). De *mits.pp*-frase is dan voor taalgebruikers herkenbaar en begrijpelijk door QP als de meest frequente volgorde en door de (subject)-

conjuncte als de meest frequente aansluitingsvorm (beide in T02 op hoogtepunt) en doordat de *mits.pp*-frase, zonder voorafgaande geleidelijke toename, in T5.6. maximaal uitgebreid is. Verder is de *mits.pp*-frase te interpreteren binnen een specifieke betekenisfeer: de (agentieve) overdracht of verkrijging van geld, goed of document, en agentiviteit op zichzelf, bevorderd door instrumenteel *mits.pp* (§7.3.1). Als bijdrage aan stabilisering heeft eerder in de 16e eeuw gefungeerd de bekendheid van de *mits.pp*-frase bij lezers van verordeningen, verklaringen/rapporten, instructies en vergaderverslagen. Ook de frequentie en relevantie van *mits betalende*-frasen - met hun in 1540-80 (T3.4.) overwegende lengte tussen ong. 10 en 18 woorden ('tussenin') - dragen tot stabilisering bij (§6.3.2). Enkele verwachtingen komen niet uit: dat de conjuncte aansluiting, met name de subject-conjuncte, zou toenemen ten opzichte van andere aansluitingsvormen (§7.6.1) en dat complexiteit en uitgebreidheid van *mits.pp*-frasen met het tijdverloop zouden toenemen en tezamen een beeld zouden geven van de zwaarte van een *mits.pp*-frase. Ten aanzien van verdere syntactische expansie is de conclusie dat (alleen) in T5.6. het bereik van de *mits.pp*-frase tot het uiterste verruimd is door de tijdelijke maximalisering van het gemiddelde woordaantal; maar dit gegeven is géén indicatie van syntactische expansie, omdat het woordaantal niet over een langere periode, bijv. van 1450 tot 1600, toeneemt, en het aandeel van nevensgeschikte schakelingen *mits.pp*-frasen evenmin (§5.4.6.2). Ook het percentage absolute gevallen stijgt in de loop van de onderzoeksperiode alleen maar licht, in T7.8. en daarna iets meer in T9.10.; als de toename sterker zou zijn geweest, had ik hierin nog een indicatie kunnen zien van verdere syntactische expansie van *mits* in *mits.pp* (§5.3.4, §5.4.6.1). De conclusie dat in T9.10. reductie van de *mits.pp*-frase optreedt, trek ik wel: de reductie begint na 1620 (in T7.8.) en wordt geleidelijk sterker na 1660 (T9.10.) (§5.4.5). Na 1620, voorbereid in T5.6., neemt de variatie toe van genres en specifieke tekstsoorten waarin *mits.pp* voorkomt: expansie van *mits* + *pp* naar genre (§5.2.3). Veronderstelde gebruiksaspecten van lange *mits.pp*-frasen, die meestal een verwachting van relevantie scheppen, zijn vastlegging van een begeleidende factor (conditie, middel etc.), explicatie van een stand van zaken of explicitering van rechten en plichten van partijen, terwijl die van korte *mits.pp*-frasen de aanduiding zijn van een bekende of evidente begeleidende factor (conditie, middel etc.), een verkorte notitie bestemd voor de auteur zelf of de demonstratie van een 17e-eeuwse stijlqualiteit, nl. *brevitas* (§5.4.6.2/3).

Het zesde hoofdstuk, gewijd aan collocationale expansie, laat de in de loop der tijd verschuivende frequentieverhouding zien tussen categorieën *pp* en de met het tijdverloop veranderende betekenisfeer van *pp*'s. De betekenisfeer van de oudste *pp*'s is overdracht of verkrijging van geld, goed, voorrecht of document (i.c. van belang is voor geld of goed). *Overbrengende*, *overleggende* en verwante *pp*'s, in gebruik tot ong. 1600, drukken de overdracht van een document uit. Bij *gevende*, frequent tot ong. 1580, gaat het om de overdracht van zowel goed als geld; *betalende* is op stabiele wijze frequent tussen 1450 en 1700 en drukt de transmissie van geld uit. *Mits betalende*-frasen zijn flexibel: ze komen voor in alle genres en *betalende* varieert naar valentie plus daarmee samenhangende semantische-rolbezetting, maar ook naar betekenisnuance (bestemming som gelds voor een doel, afdracht van geld aan ontvanger, of de fysieke (contante) beschikbaarstelling, het volledig voldoen of de onmiddellijke betaling van het verschuldigde bedrag). In de 17e eeuw worden in *mits betalende*-frasen de rollen Recipiëns en Beneficiëns minder vaak uitgedrukt dan in de 16e; de lezer neemt ze impliciet mee in zijn interpretatie. Het woordaantal van *mits betalende*-frasen is in vroege jaren van de onderzoeksperiode relatief groot en neemt na 1620 af (reductie). De betekenis van de adjunct die een norm, maatstaf of maat uitdrukt wordt met het tijdverloop abstracter. Het belang van *mits betalende*-frasen is zichtbaar in een verzameling hoofdzakelijk 16e-eeuwse *pp*-tweeallen, de meeste tautologisch, waarvan óf het eerste óf het tweede *pp betalende* is. In CatVpp 2 bundel ik de *pp*'s van verkrijging, die de receptieve kant van overdracht uitdrukken; de argumenten duiden op geld, goed, voorrecht of document. Deze *pp*'s hebben een lage Type-Tokenratio (TTR) en zijn frequent in het begin van de onderzoeksperiode. In de loop der tijd neemt de frequentie af. Met het tijdverloop wordt de betekenisfeer van *mits hebbende*-frasen abstracter (§6.4.1). De actieve kant van overdracht wordt uitgedrukt door *pp*'s van CatVpp 3; ze komen in de hele onderzoeksperiode frequent voor. In *mits borg/cautie stellende*-frasen in de 16e eeuw wordt de betekenisfeer geld, goed etc. aangevuld met toekomst-aanduidende en mentale nuances; de ontwikkeling stopt kort na 1600. Anders is het bij *mits uitkerende*: in de loop van de 17e eeuw wordt, als speciale vorm van standaardisering, de realisering van de complete valentie geconventionaliseerd, wat wil zeggen dat de Patiëns, de Recipiëns en in het gegeven tekstverband relevante adjuncten allemaal uitgedrukt zijn. De betekenisfeer geld, goed etc. is bij *mits uitkerende* vernauwd tot geld (§6.4.2). Informatieoverdracht is de globale betekenis van *pp*'s van CatVpp 4. De desbetreffende *mits.pp*-frasen hebben een relatief hoge TTR. In de jaren 1520-80 gaan in een klein aantal gevallen complexiteit, uitgebreidheid en een andere betekenisfeer van de *mits.pp*-frase samen: vorm en betekenisfeer van de frase worden opgerekt ten opzichte van het oorspronkelijke 'tonen van een teken, eed. document etc.' en de betekenisfeer verandert in zoverre dat, wederom in een klein aantal gevallen, de auteur met het *pp* CatVpp 4 de verwoording beschrijft door een participant van diens intentie ten opzichte van een andere participant, waarmee de lezer een extra perspectief op de beschreven situatie krijgt. Aan het eind van de 17e eeuw komen enkele *mits.pp*-frasen met een *pp* CatVpp 4 in gereduceerde vorm voor; ze

fungeren dan, naar blijkt uit een gevalstudie van een contract met een *mits waerschouwende*-frase, als standaardformule (§6.5.1). Al met al vinden in de 16e eeuw diverse kleine verschuivingen plaats in de configuratie *mits.pp*. Genoemd is reeds het relatief grote bereik van *mits* in *mits.pp*-frasen in de jaren 1580-1620. Wat verschuivingen gerelateerd aan verba van het *pp* betreft: eind 16e eeuw komen kleine aantallen voor van lange *mits.pp*-frasen met *pp*'s van CatVpp 2, -3 en -4. Hier komt bij dat de betekenisfeer van *hebbende* (CatVpp 2) abstracter wordt (§6.4.1), die van *cautie/borg stellende* (CatVpp 3) toekomst-aanduidend (§6.4.2) en die van *pp*'s informatieoverdracht (CatVpp 4) gericht op mentale aangelegenheden (§6.5.1). Deze beweging van verruiming en oprekking van de syntactische capaciteit én de betekenisfeer van de *mits.pp*-frase is niet op grotere schaal in de vroege 16e eeuw voorbereid, is van korte duur en stopt rond 1600 (§6.7.2.1). Na 1620 neemt de frequentie toe van argumenten met andere betekenisfeer dan geld, goed etc. De betekenisfeer van (*mits.*)*pp*+arg. betreft nu vaker dan vóór 1620 zaken met een persoonsgerichte, toekomst-aanduidende of mentale nuance. De betekenisfeer kan echter ook een andere zijn, nl. *Bewerken* met diverse schakeringen: bewerkstelling (*Bwrkstel*) of bewerking (*Bewrk*), plaatstoeiwijzing of selectie (*Loc*), en cognitieve overweging (*ComCog*). Deze betekenisverandering is de semantische zijde van de stijging van de type-frequentie van *pp*'s in deze periode, wat betekent dat *mits* gecomplementeerd wordt door meer gevarieerde *pp*'s. Het aandeel ‘andere arg.’ is zelfs in lichte mate groter dan dat van ‘andere *pp*'s’. *Pp*'s van hulp- of koppelwerkwoorden vormen een aparte, zeer kleine groep. De noodzakelijke aanvulling van een dergelijk *pp* is grotendeels gelegen in de betekenisfeer overdracht of verkrijging geld, goed etc. *Mits.pp*-frasen met het *pp hebbende* en met name *zijnde* drukken voortijdigheid uit, dus botsen met gelijktijdigheid als kenmerk van *mits.pp*. Soms is voor de lezer van deze *mits.pp*-frasen de handelende persoon niet goed te interpreteren. Dát de type-frequentie van *pp*'s toeneemt baseer ik op een aantal waarnemingen: de frequentietoename van *pp*'s van CatVpp 5 ten opzichte van de verba van overdracht (in ruime zin: CatVpp 1 t/m 3 + 4) (§6.2.3), de TTR-scores per categorie en per tijdseenheid (§6.2.4), en de uit de afgenomen chi-kwadraattoets blijken significante van de verschuiving van categorieën *pp* in relatie tot het tijdsverloop (§6.6.2). De conclusie is dat zich collocatiele expansie van *mits* in *mits.pp*-frasen voltrekt (§6.6.3); deze kan, hoewel zich vooral afspelend in de genres brief, vergaderverslag en vertelling, beschouwd worden als constructionele verandering van *mits.pp*, evenals reductie van de *mits.pp*-frase die minder genrespecifiek is. Beide verschijnselen zijn 17e-eeuws (zie §6.7.3; §7.7.2).

In het derde deel (Hfd. 7) staat centraal de betekenisontwikkeling van *mits* in *mits.pp*-gevallen. De causale betekenis is - afgezien van de instrumentele variant - in het corpus *mits.pp* zeldzaam, terwijl uit de historisch-taalkundige literatuur blijkt dat deze de overheersende betekenis is geweest van het oudere *mits* als voorzetsel of voegwoord (§2.10). De overeenkomst tussen oorzakelijke, motiverende en temporeel-momentane *mits.pp*-gevallen is, dat een causale factor, vermeld in de *mits.pp*-frase (P), resulteert in uitkomst (Q). Oorzaak impliceert een objectieve inhoud van een *mits.pp*-frase en dat staat op gespannen voet met het *pp* als uitdrukking van een handeling met tijdsduur door een persoonlijke Agens. In de twee late oorzakelijke gevallen wordt de spanning opgelost doordat de *mits.pp*-frase een ‘ander *pp*’ bevat met betekenisfeer ‘bewerkstelligen’ of ‘bewerken’; de productie of bewerking van iets door een persoon kan logisch begrepen worden als een tot een gevolg leidende oorzaak (§7.2.3). De *mits.pp*-frase kan ook motiverende (redengevende, grondaanduidende) betekenis hebben. De auteur van de tekst legt het perspectief in de *mits.pp*-frase bij de persoon die de reden hardop denkt, de ‘mentale Agens’, wat soms tot tweestemmigheid leidt, zoals in een klein aantal *mits.pp*-gevallen uit 1560-1580 waarin het *pp* (of *Ppf*) duidt op informatieoverdracht of cognitieve overweging (§7.2.5). In temporeel-momentaan *mits.pp* drukt de Q-frase een activiteit uit die plaatsvindt zodra een persoon handeling P verricht. Omdat het momentane betekenisaspect niet goed voorstelbaar is (immers: ‘op het moment waarop’ betekent altijd ‘snel na het moment waarop’), krijgt de *mits.pp*-frase kort-tijdelijk de betekenisnuance ‘quasi oorzakelijk’ (§7.2.6). Hiernaast zijn er gevallen met toevoeging van een conditionele nuance aan de temporeel-momentane betekenis. In overeenstemming met de voor het Engels vastgestelde diachrone lijn Temp > Cond veronderstel ik dat de verandering zich voltrekt met insluiting van het temporele aspect, dus als: TempMom >+ Cond (§7.2.7). De causale subbetekenissen treden op in verschillende genres: de oorzakelijke betekenis in genre vertelling, de motiverende in vergaderverslag en vertelling, de temporeel-momentane in verordening en instructie.

Een instrumentele *mits.pp*-frase is anders dan een instrumentele *mits*-frase zónder *pp*, in die zin dat in de *mits.pp*-frase het eigen handelen van een persoon het middel is om Q te verwerkelijken, terwijl in de *mits*-frase zónder *pp* alles (mens, dier, ding, gebeurtenis) het middel kan zijn (§7.3.1). Enkele brugconstructies komen voor, waarvan de meeste *vrij zijn* als predicaat hebben. Deze constructies veranderen van een instrumentele in een conditionele betekenis, terwijl de zgn. overgangsvormen instrumenteel geïnterpreteerd blijven maar met een voorwaardelijke nuance. Soms hangt een instrumenteel *mits.pp*-geval in de interpretatie samen met *mit/met* of een andere (niet per se oudere) betekenis van *mits* (§7.3.1). De instrumentele *mits.pp*-frasen vormen ong. een vijfde deel van het corpus en nemen licht in

frequentie af in T9.10. (§7.3.3). Samenhangend met het agentieve karakter van instrumentele *mits.pp*-gevallen wordt het impliciete subject van de *mits.pp*-frase begrepen als dezelfde persoon als het subject van de matrixfrase. Instrumentelen komen tot en met T5.6. veel voor in verordening, vergaderverslag en verklaring/rapport + instructie, terwijl ze na 1620 bovengemiddeld frequent zijn in de brief, de vertelling en het vergaderverslag horend bij de kerkelijke sociale sfeer (§7.3.3). De pragmatische contexten die instrumentelen typeren, zijn in hun diachrone opeenvolging: kwijting-context > commentaar-context. De eerste kenmerkt gevallen met als predicaat (*zullen*) *volstaan* [etc.] (Q), die na ong. 1620 licht afnemen in frequentie. Voorkomens met *volstaan* [etc.] komen overwegend voor in verordening en verklaring/rapport + instructie en andere genres waarin een autoriteit het doel en het minimaal toe te passen middel vaststelt. Jongere voorkomens met *mogen volstaan* [etc.] zijn te typeren door de overgangs-context (kwijting > positief commentaar (§7.3.4). De commentaar-context houdt in dat de auteur streven Q (en vaak ook P) van negatief-kritisch commentaar voorziet (§7.3.5). Een variant hiervan zijn de merendeels jongere voorkomens in de genres brief en vertelling, waarin de auteur streven Q (en veelal ook P) inbedt in positief commentaar (§7.3.6).

Comitatief *mits.pp*, waarin P de begeleiding van Q aanduidt en Q een voorschrift (iets wat ‘moet’), komt in elke tijdseenheid voor met het min of meer stabiele aandeel van een kwart; alleen in de laatste tijdseenheid met een kleiner pars. Deze hoge frequentie van de comitatieve betekenis verwachtte ik niet. De diachrone ontwikkeling van de comitatieve betekenis begint bij het stadium van de rituele context, waarin P een symbool is waarmee Q moet samengaan. Maar voor de hoge frequentie van de comitatieven zijn vooral verantwoordelijk de *mits.pp*-gevallen in de genres ordonnantie, contract en testament, te typeren door de codificering-context (§7.4). De diachroon jongste pragmatische context is de context van ‘late’ comitatieven, de semi-conditionele context: Q is niet nader bepaald, P duidt op ‘iets wat moet’.

Om de grote collectie conditioneel geïnterpreteerde *mits.pp*-gevallen te karakteriseren is de interpretatie van Q van belang. Q, niet altijd in taal uitgedrukt, impliceert de wenselijkheid die de auteur voor ogen heeft, waarvoor P de conditie is. P is een menselijke handeling, de uitvoering ervan is een keuze maar voor de realisering van Q verplicht, P is in de toekomst gelegen en P kan beoordeeld worden. Diachroon kan de conditionele betekenis niet alleen beschouwd worden als door pragmatische implicaties bevorderde uitbreiding van de oudere temporeel-momentane betekenis maar ook als kanteling van een instrumentele naar een conditionele interpretatie van een *mits.pp*-frase die brugconstructie is. Deze kanteling is te zien in enkele *mits.pp*-frasen verbonden met *vrij zijn*: vrijheden genieten als gildelid, vrij zijn van verdere bedebetaling (§7.5.2). De context Nee tenzij *mits.pp* typeert *mits.pp*-gevallen waarin een uitzondering wordt gemaakt op een verbod; deze is een isolerende linguïstische context voor de voorwaardelijke betekenis van *mits* (§7.5.4). De verzoek-context karakteriseert *mits.pp*-gevallen waarin Q duidt op de verlening van instemming met een verzoek van een verzoeker, onder de voorwaarde dat deze handeling P uitvoert. De *mits.pp*-gevallen getypeerd door deze context komen vooral voor in vergaderverslag en vertelling. Het begrepen subject van de *mits.pp*-frase hierin is bovengemiddeld vaak conjunct met het meew. voorw, dat een persoon in de hogere frase uitdrukt die de rol van begunstigde heeft. Q is in meer dan de helft van de gevallen gecodeerd door een predicaat, bijv. *consenteren*, en blijft dus niet impliciet (§7.5.5). In conditionele *mits.pp*-gevallen getypeerd door de context recht of voordeel kent iemand aan een zekere persoon een recht of voordeel toe (Q). Deze persoon moet als voorwaarde daarvoor een handeling verrichten, die genoemd wordt in de *mits.pp*-frase (P). Voorwaardelijk *mits* dwingt de lezer ertoe de recht-of voordeelverschaffing zo te begrijpen, dat de auteur (of door hem gedelegeerde persoon) veronderstelt dat de betreffende persoon in de toekomst dit recht of voordeel zou kunnen wensen of - vooral in de genres testament, contract en ordonnantie - dat het recht of voordeel feitelijk in het belang van deze persoon is. De *mits.pp*-gevallen getypeerd door de context recht of voordeel i.v.m. een mogelijk toekomstig verzoek bevatten meer dan eens de formulering ‘als zij het willen’ (*in dient hen oft eenich heurer belijft*) (§7.5.6). In ong. een derde van de conditionele gevallen schept *mogen* als predicaat in Q een isolerende linguïstische context die de interpretatie van een *mits.pp*-voorkomen fixeert als voorwaardelijk. Het begrepen subject van de *mits.pp*-frase is meestal conjunct met het subject van *mogen* in de hogere frase, dat een persoon aanduidt met de semantische rol Possessor (§7.5.9). Een conditioneel *mits.pp*-geval *kán*, wanneer de *mits.pp*-frase een voorwaarde noemt bij een syntactisch lager geordende Q-frase, als semantische bijzonderheid hebben de invoeging van een tweede stem die het denken of spreken van een extra persoon laat horen (§7.5.7). In enkele gevallen is in de *mits.pp*-frase de betekenisovergang te zien van een voorwaarde naar een eis, die door de auteur of actor, soms als vanzelfsprekend, aan een persoon, zaak, eigenschap, gebeurtenis of bewering wordt gesteld. Anders dan bij een voorwaarde kan iemand, als een eis aan hem als persoon gesteld wordt, daaraan niet voldoen door een handeling te verrichten. *Mits.pp*-gevallen met deze betekenisnuance zouden behalve voorwaardelijk ook comitatief geanalyseerd kunnen worden; de individuele taalgebruiker maakt een keuze (§7.5.8).

Na Deel II en III maak ik de balans op in termen van constructievorming en constructionele veranderingen. Deze begrippen zijn niet van toepassing op de eerdergenoemde kleine verschuivingen in

mits.pp in de 16e eeuw, ook niet op het minder polyseem worden van *mits* in 16e-eeuws *mits.pp*, noch op de uniformering van het vrij variërende *mits/mit/met* tot *mits*. Voor de 17e eeuw passen genoemde begrippen wel. De semantische nabijheid van instrumenteel en conditioneel *mits* (beide agentief) maakt dan plaats voor semantische nabijheid van comitatief en conditioneel (beide met modaliteit ‘verplicht’) (§7.7.1). Omstreeks 1580 is de semantische interpretatie van *mits* in *mits.pp*-gevallen versmald tot de instrumentele, comitatieve en conditionele betekenis. Dit is de eerste constructionele verandering van de configuratie *mits.pp*. De vernauwing van de betekenisomvang van *mits* in *mits.pp* voltrekt zich ongeveer tegelijkertijd met de stabilisering van *mits.pp*+arg., nl. rond 1580-1600. Daarom stel ik dat de ontwikkeling van de combinatie *mits.pp*+arg. tot ‘constructie *mits.pp*’ dan afgerond is. Na de constructievorming van *mits.pp* vindt expansie naar genre plaats, vanaf 1620 gevolgd door collocatiele expansie van *mits*. Deze is de tweede constructionele verandering, maar wel één die zich genrespecifiek voltrekt (zie §6.7.2.2/3 en §7.7.2). De derde constructionele verandering is reductie van de *mits.pp*-frase omstreeks 1660. Omstreeks dat jaar neemt de conditionele betekenis sprongsgewijs toe - waardoor deze in alle genres en in vrijwel alle tekstsoorten de meest voorkomende betekenis van *mits* in *mits.pp* wordt- : een semantische verschuiving die de vierde en laatste constructionele verandering van de serie is (§7.7.2).

In Deel IV (o.a. conclusie) wordt de afwezigheid vastgesteld van verdere syntactische expansie van *mits* binnen *mits.pp*-gevallen in de onderzoeksperiode. Maar de bevinding dat *mits* in *mits.pp*-gevallen collocatiele expansie ondergaat, is wel overtuigend. Voor genre-expansie, reductie en betekenisverschuiving van *mits* in *mits.pp* geldt dit niet, want deze veranderingen voltrekken zich slechts in lichte mate; ze zijn niet mede gebaseerd op significantie van de variatie met het tijdverloop (§8.1). Wel worden de veranderingen ondersteund door kwalitatieve analyses en, inzake de verschuiving van de betekenis van *mits* en de betekenisfeer van *mits.pp*+arg, door diachrone schema’s. In mijn visie is de constructie *mits.pp*, vooral als gevolg van de pragmatische contexten zoals verzoek-context en recht of voordeel waarin *mits.pp*-frasen conditionele betekenis hebben, wegbereider voor de ontwikkeling van conditioneel *mits* (+ *Vf*) na 1700 (§8.3; 7.6.6). Naar mijn indruk zullen ook na 1700 lange *mits.pp*-frasen met comitatieve of conditionele betekenis in juridische teksten in gebruik blijven. Daarnaast zijn er nieuwe ontwikkelingen: mentalisering van de betekenisfeer van *mits.pp*+arg., verstarring (slijtage?) van de constructie *mits.pp* (§8.3) en de eerdergenoemde vermindering van agentiviteit in voorwaardelijke *mits.pp*-gevallen (§7.5.11).